

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl: 5, Cilt: 5, Sayı: 2

Haziran-2024

MAKALE BİLGİLERİ

İstifhâmın Havf (Korku) Âyetlerinde Kazandığı Belâgî Anlamlar

The Eloquent Meanings of Istifhâm In The Verses of Khawf (Fear)

Bu makale Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı bölümünde Doç. Dr. Usame İHTİYAR danışmanlığında hazırlanmakta olan "Hafv ve Reca ayetlerinin Belagat açısından incelenmesi" adlı doktora tezinden yararlanarak hazırlanmıştır.

YAZAR

Mehmet Zeki Çetin

Dr. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst.

mzekicetin47@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6640-0520

Usame İHTİYAR

Doç. Dr. Bingöl Üniv. Fen Edebiyat Fak.

ORCID: 0000-0002-3010-8261

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11530913>

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 08.05.2024

Makale Kabul Tarihi: 08.06.2024

Sayfa Aralığı: 530-551

ÖZET

İstifhâm, belirli bir edatla daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi talep etmek olarak tarif edilmiştir. İstifhâmın Belagat ilminin me'ânî dalında önemli yeri bulunmaktadır. Edebiyat ve belâgat alanında İstifhâm sormak manasıyla kullanılmıştır. Arap edebiyatında bu manayla kullanılmasının yanı sıra bazen tevbih, taaccüp, temenni gibi farklı manalarda da kullanıldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de istifhâm edatıyla soru sorularak muhataba mesaj verilmeye çalışılmıştır. Bunun yanı sıra insanın korkma duygusuna yönelik birçok âyet mevcuttur. Bu âyetlerin bazılarında korku manasına gelen ifadeler geçmekle beraber istifhâm edatlarıyla soru sorulduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, İstifhâmın korku ayetlerinde kazandığı belâgî anlamları ortaya koymaktır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Korku Âyetleri, İstifhâm, Belâgî anlamlar.

ABSTRACT

Istifhâm is defined as requesting information about something previously unknown with a certain preposition. It has an important place in the ma'ânî part of the science of eloquence. In addition to being used with this meaning in Arabic literature, it is sometimes used in different meanings such as tawbikh (censure), ta'jjub (amazement) and tamanni (wishing). In the Qur'an, it is tried to give a message to the interlocutor by asking a question with the preposition of istifhâm. In addition to this, there are many verses about human's sense of fear. In some of these verses, although expressions that mean fear are mentioned, it is seen that the question is asked with the prepositions of istifhâm. The aim of this study is to reveal the eloquent meanings of istifhâm in the verses of fear.

Key words: Qur'an, Verses of Fear, Istifhâm, Eloquent Meanings.

GİRİŞ

Eskiden beri halk arasında yaygın olan “güzel soru sormak ilmin yarısıdır”(el-’Askalânî, 1379, c. 1: 125) gibi özlü bir ifade kullanılmakta ve soru sormanın önemine dikkat çekilmektedir. Günümüzde de soru sormanın önemi devam etmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in âyetleri tetkik edildiğinde birçok âyette insanlara soru sorularak istenilen mesajın iletmeye çalışıldığı ve istifhâm’ın bütün çeşitlerinin kullanıldığı görülmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in toplam âyetleri ve içinde kullanılan istifhâm üslubunun sayı oranı değerlendirildiğinde istifhâmın ne kadar önemli olduğunu ve muhatap üzerinde ne denli tesirli bir üsluba sahip olduğunu göstermektedir. (el-Lebedî, 1992, ss. 7-8)

Korku, insan fitratında var olan duygulardan biridir. İnsanoğlunun yaşamı, dünyada güven ve korku içerisinde geçebilir. Hatta ölümden sonraki hayat için de korku ve kaygı yaşayabilir.(el-Lebedî, 1992, ss. 7-8) Kur’ân-ı Kerim’de bu duyguyu ifade eden birçok âyet bulunmaktadır ve içinde soru üslubuyla kullanılmaktadır. Söz konusu âyetlerde istifhâm üslubunun niçin kullanıldığı merak edilmektedir. Bu çalışmada bütün korku âyetleri ele alınmayacaktır. Sadece havf (korku) ve onun mânâsına gelen kelimelerin geçtiği ve içinde istifhâm kullanılan âyetler ele alınacaktır. Konunun iyi anlaşılabilmesi için ilk önce istifhâm ve onun çeşitleri ele alınacaktır. Daha sonra istifhâm edatları hakkında bilgi verilecek ve en sonunda havf âyetlerinde istifhâmın kazandığı manalar üzerinde durulacaktır.

1. İSTİFHÂM KAVRAMININ SÖZLÜK VE İSTİLÂHÎ ANLAMI

İstifham, istif’âl babından türemiştir; bilinmeyen bir şeyi anlamaya çalışmak, soru sormak anlamına gelmektedir.(Abdulhamid, 2008, c. 3: 179; Fîyrûzâbâdî, 2005, c. 3: 1146; İbn Manzûr, 1414, c. 12: 459) Terim olarak istifhâm: Belirli bir edatla daha önce bilinmeyen bir şey hakkında bilgi talep etmektir. Örneğin: “أَلَيْتَ ضَرَبْتَ زَيْدًا” “Sen mi Zeyd’i dövdün?” Bu cümlede soruyu soran kişinin, Zeyd’i kimin dövdüğü hakkında bilgisi bulunmamaktadır. İstifhâm edatı hemzeyle bunu öğrenmeye çalışmaktadır.(Ebu Ya’kûb es-Sekkâkî, 1987, s. 114; el-Kazvînî, t.y., c. 3: 55; Matlûb, 2006, c. 1: 181)

Bazen istifhâm, soru sormaktan ziyade muhataba bildiklerini hatırlatmak veya onları ikrar etmelerini sağlamak gibi vb. gayelerle kullanılabilir. Buradan yola çıkarak istifhâm hakiki ve gayri hakiki şeklinde iki kısma ayrıldığı söylenebilir.

1. 1. Hakiki İstifhâm

Hakiki istifhâm; öğrenmek, kişinin bilmek istediği bir şeyi soru sorarak anlamaya çalışmaktır. (Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, 1987, s. 114; el-Kazvînî, t.y., c. 3: 55; Matlûb, 2006, c. 1: 181)

Aşağıdaki âyet buna örnek gösterilebilir: {قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَنْ يَأْتُونِي} (Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir.” (en-Neml 27/38)

Bu âyette Hz. Süleyman hakiki istifhâm kullanmıştır. Bu tür istifhâm üslubu Kur'ân-ı Kerimde çok az kullanılmıştır. Çünkü Yüce Allah her şeyin hakikatini bilmektedir. Zira bu çeşit istifhâmı kullanmak bilgi eksikliği gerektirir. Yüce Allah her şeyi bilendir, her türlü noksanlıktan münezzehtir. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür istifhâmın kullanılması ise yüce Allah kendisi sormayıp başkasının sorduğu soruyu hikâye etmiş veya belâgî bir mânâ kastetmiştir. Yukarıda zikredilen âyet buna örnek gösterilebilir.(H. Abbas, t.y., c. 3: 598; el-Lebedî, 1992, s. 8; eş-Şe'râvî, 1997, c. 6: 3781)

1. 2. Hakiki Olmayan İstifhâm

Hakiki olmayan istifhâm, bilgi sahibi olunmayan bir şey hakkında bilgi elde etmekten ziyade gerçek manasından sıyrılıp inkâr (hoş karşılamama), tevbih (kınama ve azarlama), tehessur (özlem çekme) vb. manaların kast edildiği istifhâm çeşididir. Aşağıdaki âyet buna örnek gösterilebilir.(el-Lebedî, 1992, s. 9) فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ

كَيْفَ يُؤَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِي سَوْءَةَ أَخِي

فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ “Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek

için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. (Katil kardeş) ‘Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar da olamadım mı ki, kardeşimin cesedini gömeyim’ dedi ve ettiğine yananlardan oldu.” (el-Mâide 5/31)

Bu âyette, söz konusu katil kardeşin soru sormasının amacı, bilmediği bir şeyi sormaktan ziyade ta'ccüp ve hayretini dile getirmektir. Yaptığı çirkin fiilden sonra, akıl sahibi olduğu halde karganın hayvanlar arasında en alçak seviyede olanlardan olmasına rağmen,

kardeşinin cesedini onun kadar düşünüp toprak altına koymayı kavrayamamasına hayret etmektedir.(Tantâvî, 1997, c. 4: 124)

İstifhâm, Arap dilinde belirli bazı edatlarla yapılabilmektedir. Her bir edatın kendine özgü ve cümleye kattığı bir anlamı bulunmaktadır. Aşağıda bu edatlar ele alınacaktır.

2. İSTİFHÂM EDATLARI

Arap dilinde soru sorma edatları; hemze, hel, metâ, eyne, men, mâ, eyyâne, kem, ey, ennâ ve keyfedir. (الْهَمْزَةُ، هَلْ، مَتَى، أَيْنَ، مَنْ، مَا، أَيَّانَ، كَمْ أَيْ، أَنَا، كَيْفَ) Bu edatların bazıları tasavvur, bazıları tasdik, bazıları da hem tasavvur hem tasdik için kullanılmaktadır.(el-Hâşimî, t.y., s. 78) İstifhâm edatlarından bahsetmeden önce tasavvur ve tasdik kavramlarına değinmek yerinde olacaktır.

2. 1. Tasavvur ve Tasdik

Tasavvur sorusu, müfred bir şeyi öğrenmeye yöneliktir. Örneğin “أَعْلِيٌّ مُسَافِرٌ أَمْ سَعِيدٌ” “Ali mi yolcudur, yoksa Said mi?” Soruyu soran kişi ikisinden birinin yolculuk yaptığını bilir, fakat hangisinin olduğunu bilmez. İstifhâm aracılığıyla onu belirlemeye çalışır. Bundan dolayı bu tür soruların cevabı belirleyici olmalıdır. Örneğin Said veya Ali olarak cevap verilmelidir. Tasdik sorusu ise nisbet veya hüküm belirlemeye dair bir taleptir. Başka bir deyişle faile, nâib-i faile, mübtedâyaya veya aslı mübtedâ olan isme isnat edilecek hükmün, sabit olup olmadığını tespit etmek amacıyla sorulan sorudur. Örneğin أَقَامَ زَيْدٌ (Zeyd ayağa kalktı mı?) şeklinde soru sorulduğunda hüküm hakkında soru sorulmaktadır. Yani Zeyd’in ayağa kalkıp kalkmaması hükmü hakkında soru sorulmaktadır. Ayrıca tasdik sorusunda muadili olmaması gerekir. Örneğin أَرَيْدُ قَامَ أَمْ عَمْرٌ şeklinde tasdik manasında kullanılamaz. Tasdik fiil cümlesinde çok kullanılırken isim cümlesinde ise daha az kullanılmaktadır. أَحْضَرَ الْأَمِيرُ (Emir hazır oldum mu?) fiil cümlesine, أَعْلِيٌّ مُسَافِرٌ (Ali misafir mi?) isim cümlesine örnektir. Tasdik soruların cevabı نَعَمْ (evet) veya لَا (hayır) şeklinde olmalıdır.(el-Hâşimî, t.y., s. 78; el-Kazvînî, t.y., c. 3: 56)

2. 2. Hemze (الْهَمْزَةُ)

Hemze ile sorulan şey müsned-u ileyh, müsned, maf’ûl, hâl ve zarf olabilmektedir. Genellikle hemzenin ardından ona bitişik olarak gelmektedir. Hemze hem tasavvur hem de tasdik için kullanılabilen bir istifhâm edatıdır. Örneğin أَقَامَ زَيْدٌ (Zeyd ayağa kalktı mı?) ve أَرَيْدُ قَائِمٌ (Zeyd ayakta mı?) denildiğinde tasdik için olur. (كَاظِمٌ فِي الْإِنَاءِ أَمْ عَسَلٌ)

pekmez mi var yoksa bal mı?) denildiğinde tasavvur için kullanılmış olur. (el-Hâşimî, t.y., ss. 78, 79; es-Su'aydi, 2005, c. 2: 251)

2. 3. Hel (هَلْ)

Sadece tasdik sorusu için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Daha önce belirtildiği gibi tasdik sorusu nisbet veya hükmü belirlemeye dair bir taleptir. Bir şeyin ispatını anlamak için kullanılır. Nefyini anlamak için kullanılmaz. Bunun için هَلْ لَمْ يَفْهَمْ عَلَيَّ (Ali anlamadı mı?) şeklinde kullanılması uygun değildir. Muzâri fiilin başına geldiği zaman mânâsını istikbale çevirir. ف “Fe”, و “vav” ve fiile benzeyen harf ل “inne”den önce gelmez. Ondan sonra mu'âdil م (em) getirilemez. Bundan dolayı هَلْ زَيْدٌ قَامَ أَمْ عَمْرٌ (Zeyd mi ayağa kalktı yoksa Amr mi?) kullanılması uygun görülmemiştir. Aynı şekilde hel, fiilinden önce gelen ma'mûlun üzerine gelmesi hoş karşılanmamış. Örneğin هَلْ زَيْدًا أَكْرَمْتَ (Zeyde ikram ettin mi?) şeklinde kullanılması gibi. Şart edatlarından önce de gelmez. Hel soru edatıyla sorulan sorulara نَعَمْ ve لا ile cevap verilir. Genellikle muzâri fiil ile kullanılır. Bazen talep isteğini artırmak için isimle de kullanılabilir. Bu durumda, hemzeye göre bir şeyi talep etme konusunda daha yüksek bir istek ifade ediyor. Örneğin aşağıdaki ayette geçen

“Ona, savaş

sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. Artık şükredek misiniz?” (el-Enbiyâ 21/80) هَلْ تَشْكُرُونَ ifadesinden şükürü talep etme hususunda daha belirgin bir ifadedir. Zira hel'den sonra lafzen veya takdiren fiilin gelmesi gerekir. Eğer isim ile birlikte kullanıldığında talep ettiği şeyi daha vurgulu ve belirgin bir ifadeyle belirtmesi içindir. (Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, 1987, s. 308; el-Hâşimî, t.y., ss. 78-81; el-Kazvînî, t.y., c. 3: 57-63)

2. 4. Diğer İstifhâm Edatları

Hemze ve hel soru edatları dışında kalan diğer istifhâm edatları sadece tasavvur için kullanılır. Fakat her birinin talep ettiği şey aynı tasavvur değil, başka bir şeyin tasavvurudur. Yani tasavvur konusunda hepsi müşterektir. Fakat tasavvur edilen şeylerde farklıdır. Örneğin مَتَّى “metâ” ve أَيَّانَ “eyyâne” ikisiyle de zaman tasavvur edilir, fakat metâ ile mutlak zaman, eyyâna ile müstakbel zaman tasavvur edilir.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 355) Bunlar: men, (مَنْ) mâ, (مَا) metâ, (مَتَّى) eyyâne, (أَيَّانَ) keyfe, (كَيْفَ) eyne, (أَيَّنَ) ennâ, (أَنَا) kem,

(مَنْ) ve (أَيُّ) eyyu gibi soru edatlarıdır. (el-Hâşimî, t.y., s. 81) Aşağıda bunların kullanımları açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Men (مَنْ), genellikle akıllı varlıklar için kullanılır. Kişiyi veya türü teşhis ve belirgin hale getirmek için kullanılır. Örneğin مَنْ فِي الدَّارِ (Evde kim var?) denildiğinde زَيْدٌ (Zeyd var.) olarak cevap verildiğinde kişi belirlenmiş olur. مَنْ فِي السَّمَاءِ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَالَمِينَ (Göklerde ne tür varlıklar var?) الْمَلَائِكَةُ “Melekler var” şeklinde cevap verildiğinde tür belirlenmiş olur.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 336)

2. Mâ (مَا) ile bir ismin açıklanması istenebilir. Örneğin مَا الْعَسْجُدُ (altın nedir?) herhangi bir varlığın hakikatini öğrenmek için soru sorulabilir. Örneğin مَا الْإِنْسَانُ (insanın mahiyeti, hakikati nedir?) bir şeyin cinsi hakkında soru sorulabilir. Örneğin مَا عِنْدَكَ (yanında ne vardır) ve bir varlığın özellikleri hakkında soru sorulabilir. Örneğin مَا زَيْدٌ (Zeyd nasıl) şeklinde soru sorulabilir. Cömert, uzun boylu vb. cevaplar verilebilir.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 368; el-Hâşimî, t.y., s. 81)

3. Metâ (مَتَى) geçmiş ve gelecek zamanı belirlemeye yönelik kullanılan bir istifhâm edatıdır. Örneğin مَتَى تَوَلَّى الْخِلَافَةَ عَلَيَّ (Ali ne zaman halifeliği üstlendi?) geçmiş zamanı belirlemek için kullanılmıştır. مَتَى تَذْهَبُ (ne zaman gideceksin) şeklindeki soru ise gelecek zamanı belirlemek için kullanılmıştır.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 374)

4. Eyyâne (أَيَّانَ) metâ gibi zamanı belirlemek için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Sadece gelecek zamanı belirlemek için kullanılır. Örneğin أَيَّانَ تَأْتِي (Ne zaman geleceksin?) şeklinde soru sorulabilir. Bununla birlikte bir görüşe göre eyyâne dehşet verici, büyük şeylerin (tefhim) olduğu yerlerde kullanılır. Aşağıdaki ayet buna örnek gösterilmiştir.

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا} “Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar.” (el-A’râf 7/187) Kıyamet dehşet verici bir olay olduğu için eyyâne edatıyla soru sorulduğu ifade edilmiştir.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 374)

5. Eyne (أَيْنَ) mekânı belirlemek için kullanılan bir soru edatıdır. Örneğin أَيْنَ زَيْدٌ (Zeyd nerede) denildiğinde evde, çarşıda vb. bir cevap verilebilir.(Ebu Ya’kûb es-Sekkâkî, 1987, s. 313)

6. Ennâ (أَيْنَ), كَيْفَ (nasıl) ve مِنْ أَيْنَ (nereden) manasına gelebilen bir istifhâm edatıdır. Bazen ennâ, مَتَى (ne zaman) manasında da kullanılabilir. Örneğin أَيْنَ يَحْضُرُ الْمُسَافِرُونَ (misafirler ne zaman gelecekler) Keyfe manasında kullanıldığı zaman kendisinden sonra bir fiil gelmesi

gerekir.(’Atîk, 2009, s. 95; ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 375-376) Aşağıdaki âyette ennâ “keyfe” manasında kullanılmıştır.

نَسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنِّي شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ

المؤمنينَ “Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın.

Kendiniz için önceden (uygun davranışlarla) hazırlık yapın. Allah’tan korkun, biliniz ki siz O’na kavuşacaksınız. (Yâ Muhammed!) müminleri müjdele!” (el-Bakara 2/223)

Aşağıdaki âyette ennâ “min eyne” manasına kullanılmıştır.

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ

عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“Rabbi Meryem’e hüsnü kabul gösterdi; onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi. Zekeriyya’yı da onun bakımıyla görevlendirdi. Zekeriyya, onun yanına, mabede her girişinde orada bir rızık bulur ve ‘Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?’ der; o da: Bu, Allah tarafından. Allah dilediğine sayısız rızık verir, derdi.” (Âl-i İmran 3/37)

7. Keyfe (كَيْفَ) hal ve durumu belirlemek için kullanılan bir istifhâm edatıdır. Örneğin كَيْفَ زَيْدٌ (Zeyd’in durumu nasıl) şeklinde soru sorulur. Cevap olarak iyi, hasta vb. ifadeler kullanılabilir. Aşağıdaki âyet de örnek gösterilebilir. كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا

“Siz cansız iken size can veren Allah’ı nasıl

inkâr edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O’na döndürüleceksiniz.” (el-Bakara 2/28)

8. Kem (كَمْ) müphem olan sayıyı belirlemek için kullanılan bir soru edatıdır. Örneğin كَمْ غَنَمًا مَلَكَتْ (Kaç tane koyunun var?) diye sorulduğu zaman, net bir cevap vermek gerekir. Örneğin مِائَةً (yüz) veya أَلْفًا (bin) vb. şekilde cevap verilmesi gerekir. “Yüzlerce veya binlerce koyunum var” sayıyı netleştirmeyecek şekilde cevap vermek uygun değildir. Bazen de kem ile sorarken zahiren sayıyı netleştirmeye yöneliktir, fakat amaç sayıyı

netleştirmek olmayabilir ve cevap vermeye de ihtiyaç duyulmayabilir. Aşağıdaki âyet buna örnektir.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 372)

سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُم مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ

العِقَابِ “İsrailoğullarına sor ki kendilerine nice apaçık mucizeler verdik. Kim mucizeler

kendisine geldikten sonra Allah’ın nimetini (ayetlerini) değiştirirse bilsin ki Allah’ın azabı şiddetlidir” (el-Bakara 2/211)

9. Eyyü (أَيُّ) İki veya daha fazla ortakların ilgili olduğu bir meselede ortaklardan birini ayırt etmek için kullanılan bir soru edatıdır. Örneğin bir kimse: عُنْدِي ثِيَابٌ (benim yanımda bir elbise vardır.) dediğinde, أَيُّ الثِّيَابِ هِيَ (hangi elbise) diye sorulur. İlgili oldukları ortak nokta elbiseliktir. Yani muhataptan, elbise olma özelliği dışında onu ayırt edebileceği bir özellik isteniyor. Yüce Allah kafirlerden bahsederken şöyle buyurmuştur: وَإِذَا تُلْتَمَسُ عَلَيْهِمْ

“Kendilerine آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَّقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا

âyetlerimiz ayan beyan okunduğu zaman inkâr edenler, iman edenlere: iki topluluktan hangisinin (hangimizin) mevki ve makamı daha iyi, meclis ve topluluğa daha güzeldir? dediler.” (Meryem 19/73) Âyet, iki guruptan söz etmektedir. Kafirler gurubu ve Hz. Muhammed (s.a.s) taraftarları. İkisinin ortak noktası gurup olmalarıdır. Kafirler şunu der: Biz mi daha iyiyiz yoksa Muhammed’in taraftarları mı daha iyidir. Bunu belirlemek için ayırt edici bir özellik istemişlerdir. Bunu da eyyu soru edatıyla dile getirmişlerdir.(Ebu Ya’kûb es-Sekkâkî, 1987, s. 312; ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 370) Ayrıca eyyu ile izâfe edildiği isme göre; zaman, mekân, durum, sayı, akıllı ve akıllı olmayan varlıklar hakkında da soru sorulabilir.

3. HAVF ÂYETLERİNDE İSTİFHÂM EDATLARININ BELÂGÎ MANALARI

Daha önce de belirtildiği gibi istifhâm bilgi sahibi olmayan bir şey hakkında soru sorarak onu öğrenmeye çalışmaktır. İstifhâm edatlarıyla bazen, bir karineye dayanarak gerçek manasından sıyrılıp mecazi bir anlam kastedilebilir. Kur’an-ı Kerim’deki istifhâmlar incelendiğinde genellikle istifhâmın hakiki manasında kullanılmadığı başka bir amaçlar için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Havf âyetlerinde de bu durum söz konusudur. Sadece bir

âyette istifhâm gerçek manasıyla kullanılmıştır. (Bu örnekler için bkz. Sebe' 34/23) Zira Yüce Allah'ın hiç kimsenin malumatına ihtiyacı olmadığı belirtilmişti. Söz konusu manalar belâgî amaçlar için kullanıldığı ifade edilmiştir. Bunlar: nefy (olumsuzluk), inkâr, ikrar, yüceltme, küçümseme, te'hîr (gecikmiş sayma), ta'accub, eşitlik, temenni ve teşvik gibi manalardır.(ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 378; el-Kazvîni, t.y., c. 3: 68) Bu başlığın altında havf âyetlerinde belâgî manalar üzerinde durulacak ve söz konusu manalar tespit edilmeye çalışılacaktır.

3. 1. Nefy

Her zaman olumsuz edatlar kullanılarak olumsuz cümleler kurulabilir. Fakat muhataba verilmek istenen mesaj verilemeyebilir. Bunun için başka üsluplara başvurulur. Bunlardan biri de istifhâm üslubudur. Onunla hakiki manadan ziyade mecazî bir mana olan nefy kastedilir.(el-Hâşimî, t.y., s. 83) Örneklerinden bir tanesi şu âyettir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ يَذْكُرُ فِيهَا اسْمَهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا

إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ "Allah'ın mescidinde O'nun adının

anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Aslında bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekir. (Başka türlü girmeye hakları yoktur.) Bunlar için dünyada rezillik, ahiret için de büyük azap vardır." (el- Bakara 2/114)

Ayetteki istifhâm ülubu, genellikle akıllı varlıklar için kullanılan men (مَنْ) edatıyla yapılmıştır. Ancak bilinmeyen bir şey hakkında bilgi almak için soru sorulmamıştır. Mecazi bir anlam kastedilmiştir. O da nefiy manasıdır. Âyetteki istifhâmle cümle olumsuz yapılmıştır. Yani şunu demek istemiştir: Allah'ın mescidinde O'nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kimse yoktur. Yüce Allah bunların zulümlerini beyan ettikten sonra muhatapta bunu yapanlara bir ceza gerekliliği ve ne tür bir ceza olması konusunda merak uyandırmıştır. Bu merakı gidermek için Yüce Allah üç çeşit cezayı izah etmiştir. İkiisi dünyayla ilgili birisi de ahiretle ilgili çekecekleri cezadır. Dünyadaki cezalar: bunların oralara ancak korkarak girmeleri gerekliliği ve dünyada rezil olmalarıdır. Ahiretteki ceza ise onlar için büyük azabın var olacağıdır.(İbn 'Aşûr, 1984, c. 1: 679-681)

3. 2. İnkâr ve Takrîr

İstifham üslubuyla kastedilen mecâzî manalardan biri de inkâr manasıdır. En önemli ve yaygın olanıdır. Başka bir deyişle istifhâm-î inkâridir. İkiye ayrılır. Bazen tevbih (hoş görmemek, azarlamak) manasında kullanılır. Bazen tekzip (yalanlamak) manasında kullanılır. Bazen geçmişte yapılan şey tevbih edilir. Yani “olmaması gerekirdi mesajı” kastedilir. Örneğin geçmişte günah işleyen birisine; *أَعَصَيْتَ رَبِّكَ* (Rabbine isyan mı ettin?) denildiğinde bu üslup ile tevbih manası kastedilir. Yani günah işlememeliydin ve iyi bir şey yapmamışsın anlamı kastedilir. Ayrıca şimdi işlenmekte olan veya gelecekte meydana geleceğinden korkulan bir fiil için tevbih yapılır. Örneğin *أَتَعْصِي رَبُّهُ* (Rabbine isyan mı ediyorsun) denildiğinde; şu an günah işlemekte olan veya gelecekte işleyeceğinden korkulan birisine; bunu yapmamalısın, yaptığın fiil uygun bir fiil değildir anlamına gelir. Tekzip manasını taşıyan istifhâm ise bazen geçmişte bir fiilin yapıldığını iddia eden birisini yalanlamak için kullanılır. Örneğin görevinizi yerine getirdiğiniz bir zamanda rüşvet yediğinizi iddia edene karşı *أَرَأَيْتَنِي أُرْتَشَيْتُ* (rüşvet aldığımı gördün mü?) dersiniz. Yani söylenen iddiayı tekzip etmiş oluyorsunuz. Bazen de mazinin dışında istifhamla tekzip yapılır. Örneğin ders çalışmayıp başarılı olacağını iddia eden kişiye karşı *أَتَدَّعِي أَنَّكَ سَتُفَوِّرُ* (senin başarılı olacağını mı sanıyorsun) diyerek istifhâmı onu yalanlamış oluyorsunuz.(F. H. Abbas, 1997, s. 194)

Takrîr, muhatabı bir şeyin varlığını veya yokluğunu kabul etmeye zorlamaktır. Bu, sorularak da sağlanabilir. Takriri sağlanması istenen ögenin istifham edatından hemen sonra gelmesi gerekir. Örneğin fâilin takriri yapılmak istendiğinde *أَأَنْتَ ضَرَبْتَهُ؟* (Sen mi dövdün?) mef'ûlun takriri yapılmak istendiğinde *أَرَيْدَا ضَرَبْتَهُ؟* (Zeyd'i döven sen misin?) ifadeler kullanılır. (ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 383)

Korku ifade eden âyetlerde kullanılan istifhâm, çoğunlukla hakiki manasının dışında kullanılmıştır. Aşağıda bazı âyetlerden örnekler sunularak değerlendirmesi yapılacaktır.

وَحَاجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا

“Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki:

beni doğru yola iletmışken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O'na

ortak koştüğünüz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbinin bir şey dilemesi hariç. Rabbinin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hala ibret almıyor musunuz?” (el-En’âm 6/80)

Yukarıdaki âyette hemzenin kullanılmasıyla istifham üslubu iki defa tekrar edilmiştir. Biri: *أَتَحَاوِنِي* (benimle tartışıyor musunuz?) ifadesinde diğeri *أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ* (Hala ibret almıyor musunuz?) ifadesinde yapılmıştır. İki yerde de istifhâm-ı inkârî ve tevbîh manası kastedilmiştir. Hz. İbrahim’in kavmi onu tevhit inancı konusunda mağlup etmek için çeşitli yöntemlerle onunla mücadele etmişlerdir. Bazen fasit delilleri öne sürmüşlerdir. Örneğin atalarının taklit edilmesi gerekliliğini öne sürmeleri gibi. Bazen tehdit ederek ve korkutarak Hz. İbrahim’i susturmaya çalışmışlardır. Buna karşılık Hz. İbrahim istifhâm-ı inkârî üslubunu kullanarak güçlü ve cesaretli bir şekilde kavmine: *“Yüce Allah beni doğru yola iletmişken, O’nun hakkında benimle tartışıyor musunuz?”* diye cevap vererek onları tevbih edip susturmaya çalışmıştır. Sahte ilahlarından kendisine zarar gelebileceği ve bu vesileyle onu korkutmalarına karşı ise *“Ben sizin Allah’a ortak koştüğünüz şeylerden korkmam. Ancak, Rabbinin bir şey dilemesi hariç”* diyerek inanç olarak şirk düşüncelerini benimseme konusunda onları ümitsizliğe sevk etmiştir. Hz. İbrahim kavmine *“Taptığınız ilahlar ne kendilerine ne de başkasına fayda ve zarar verebilecek durumda olmayıp, ibadete müstahak değiller. İbadete layık tek ilah yüce Allah’tır”* diyerek karşı çıkmıştır. Bu ve bunun benzeri cevaplarla onları ikna etmeye çalıştıktan sonra hala batılda ısrar ettiklerini görünce yine istifhâm-i inkârî üslubuyla: *“Hala ibret almıyor musunuz?”* diyerek onları tevbih edip azarlamıştır. (Tantâvî, 1997, c. 5: 113-114)

Hz. İbrahim’in kavmiyle olan tartışmasının devamında, onların sahte tanrılarından korkmamasının gerekçesini yine soru sorma yöntemiyle cevap vererek şöyle buyurmaktadır:

وَكَيْفَ أَحَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ

أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ “Siz, Allah’ın size hakkında hiçbir hüküm indirmediği şeyleri

O’na ortak koştuktan korkmazken, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki guruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?” (el-En’âm 6/81)

Yukarıdaki ayette yine önceki ayette olduğu gibi iki istifhâm edatı kullanılarak soru sorulmuştur. Biri كَيْفَ (keyfe) diğeri ise أَيُّ (eyyu) edatıdır. İki yerde de istifhâm gerçek manasında kullanılmamıştır.

Hz. İbrahim bir önceki âyette müşriklerin ilahlarından korkmamaları gerektiği gerekçesini açıklamıştır. Bu âyette ise o gerekçeyi güçlendirerek istifhâm-ı inkârî üslubuyla onları kınayıp azarlamış ve onlara şunu demeye çalışmıştır: “Siz, Allah’ın size hakkında hiçbir hüküm indirmedeği şeyleri O’na ortak koşmaktan korkmazken” halbuki yaratan, zarar verebilen fayda sağlayabilen O’dur. Buna rağmen siz O’na ortak koşmaktan korkmazken, zarar veremeyen ve herhangi bir fayda sağlayamayan, yaratamayan, rızık veremeyen şeylerden ben nasıl korkarım diyerek onları ilzam edecek, susturacak ve zor durumda bırakacak bir konuşmada bulunmuştur.(eş-Şevkânî, 1414, c. 2: 153)

Hz. İbrahim onları ilzam edecek açıklamalarda bulunduktan sonra yine soru sorma yöntemiyle “فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ *iki guruptan hangisi güvende olmaya daha layıktır?*” diyerek onlardan soru sorarak meseleyi muhakeme etmeye sevk etmiştir. Söylediklerini onlara ikrar ettirmeye, onaylatmaya çalışmıştır. İki guruptan maksat biri sadece Allah’a ibadet eden, sadece O’ndan korkan ve yalnız O’ndan rahmet uman tevhit ehlidir. Diğeri ise güneş ay ve yıldızlar gibi bazı geçici sebeplerin tesirine kapılmış, o sebepleri büyütüp adeta ilahlaştırarak Allah’a ortak koşan müşriklerdir.(İbn Abdullah el-Uramî, 2001, c. 8:431)

Hz. Muhammed, Hz. İbrahim’in yaptığı gibi müşriklerin ortak koşup taptıkları şeylerin ilâh olmadıklarını fayda ve zarar verebilecek durumda olmadıklarını söylediği için bu dedikleri şeyler kafirleri kızdırmıştır. Buna karşılık müşrikler eğer böyle devam edersen ilahlarımız tarafından kendisine zarar dokunacağı tehdidinde bulunup onu korkutmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine yüce Allah istifhâm-ı inkârî üslubuyla onların bu iddialarını reddederek cevaben şöyle buyurmuştur: (İbn ’Aşûr, 1984, c. 24: 13) أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ

“Allah kuluna kâfi değil midir? وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

Seni O’ndan başkalarıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultacak biri yoktur.” (ez- Zümer 39/36)

أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ “Allah kuluna kâfi değil midir?” İbaresinde inkâr ifade eden

istifhâm hemzesi nefy ifade eden kelime üzerine (لَيْسَ) dahil olmuştur. Bundan dolayı manası olumlu hale gelmiş ve takrir anlamı ifade etmiştir. Yani Allah, kulu Hz. Muhammed’i (s.a.s), korkunun oluşabildiği durumlarda her türlü kötülük ve belalardan korumak için yeterli olduğunu onlara ikrar ettirmeye çalışmıştır. Esasen cümlede müşriklerle alay etme mesajı da vardır. Zira Hz. Muhammed’i (s.a.s) zarar ve fayda veremeyecek şeylerle korkutmaya çalışmışlardır. Bu da alay edilebilecek bir durumdur.(Ebu’l-Kâsım ez-Zemahşarî, 1407, c. 4: 129; ed-Dusûkî, t.y., c. 2: 383)

A’râf ehlinin cehennem ehliyle diyalogu aktaran ve içindeki istifhâmın hakikî manasından sıyrılıp mecâzî bir anlam kastedilen ve hafv ifadesinin geçtiği ayetlerden biri

de şüphesiz aşağıdaki ayettir. أَهْوَلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ

عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ مَحْزُونُونَ “Allah’ın, kendilerini hiçbir rahmete erdiremeyeceğine dair yemin

ettiğiniz kimseler bunlar mı? (ve cennet ehline dönerek): ‘Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz’ (derler).” (el-A’râf 7/49)

Diyalog ilk cennet ehlinin cehennem ehline seslenmesi ve onlara soru sormasıyla başlar. (El-A’râf 7/44) Ardından cennet ve cehennem arasında kalan A’raf ehlinin, cennet ehline selam ve tebrikleriyle devam eder. (el-A’râf 7/46) Sonra gözlerini cehennem ehline çevirip içinde tevbih, kınama ve azarlama olan art arda iki soru sorarak diyalog devam eder. A’raf ehlinin birinci sorusu: مَا أَعْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ: “Mal

biriktirmeniz ve iman etmeyi kibrinize yedirememeniz size ne fayda sağladı?” şeklindeki sorudur. Eğer مَا (ma) istifhâm edatı olarak değerlendirilse söz konusu mana çıkar. İkinci soru ise cehennem ehlinin, cennet ehlinde olan dünyadaki bazı fakir Müslümanların Allah’ın rahmetine nail olmayacaklarıyla ilgili iddia ve yeminleridir. Soru, “Allah’ın, kendilerini hiçbir rahmete erdiremeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı?”

inde takrir ve azarlama olan şeklindeki sorudur. Simalarıyla tanınan cehennemdeki bu kişiler A’râf ehli tarafından istifhâm yoluyla azarlandıktan sonra yine A’râftakiler cennet ehline; “Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz’(derler).” Yani korkusuz, tasa ve keder olmadan, keyifli ve en güzel şekliyle mutluluk içerisinde

cennette hayatınızı sürdürmeye devam edin.(el-Âlûsî, 1415, c. 4: 365; es-Sâbûnî, 2017, c. 1: 381)

Müşriklerle savaşmayı teşvik eden, onlarla savaşma gerekliliğini gerekçeleriyle anlatan, içinde iki istifhâm edatıyla soru sorulan, fakat istifhâmın mecâzî mânâsı kastedilen korku ayetlerinden biri de aşağıdaki ayettir. *أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ*

أَلَا تَقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ (Ey müminler) verdikleri

sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır. (Et-Tevbe 9/13)

Âyette ilk kullanılan istifhâm *أَلَا تَقَاتِلُونَ* "savaşmayacak mısınız" ifadesidir. Elâ (أَلَا) ile ilgili iki görüş dile getirilmiştir. Bir görüşe göre; lâ'yı (لَا) nefiy üzerine istifhâm-ı inkârî ifade etmek için istifhâm hemzesi gelmiştir. istifhâm-ı inkârî içinde nefiy manası taşımaktadır. Nefiy, nefiy üzerine geldiğinde manası olumlu bir anlam ifade eder. Dolayısıyla bu ifadenin içinde takrir ve tevbih manası oluşturulmuştur. Şöyle ki, âyet bazı gerekçeleri sıralamıştır. Bunlar: Müşrikler size verdikleri sözü bozmuşlardır. Peygamber'i yurdundan çıkarmaya kalkışmalarıdır. İlk önce onlar size karşı savaşa başlamışlardır. Bütün bular ortadayken nasıl oluyor da onlarla savaşmıyorsunuz demek istenmiştir. Âyet, böyle bir düşüncenin var olduğunu Müslümanlara ikrar ettirmeye çalışmıştır. Var olduğu için onları azarlamıştır. Böylece onları savaşa teşvik etmiştir. (Ebu'l-Kâsım ez-Zemaşarî, 1986, c. 2: 252; el-Beyzâvî, 1997, c. 3: 74)

İkinci görüşe göre elâ (أَلَا) tahdîd (bir şeye ısrarla teşvik etmek) harfidir. Müslümanları savaşa teşvik etmek için kullanılmıştır. Zira elâ'nın yukarıda zikrettiğimiz iki harften yani istifhâm ve nefiy harflerinden oluştuğu şekilde değerlendirilebilmesi için isim cümlesinin üzerine dahil olması gerekir. Söz konusu âyette fiil cümlesiyle kullanıldığı için istifhâm anlamı verilemez.(İbn Hişâm, 1985, ss. 96-97)

Âyetteki ikinci istifhâm ise yine içinde takrir manası taşıyan *أَلَا تَقَاتِلُونَ* "yoksa onlardan korkuyor musunuz?" ifadesidir. Bu ifade, Müslümanların kafirlerden korktuklarını onaylamakta ve onları kınamaktadır. Zira âyette zikredilen gerekçelere rağmen

Müslümanların kafirlerle savaşıma konusunda tereddüt içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu tereddüt ve korkuyu gidermek için yüce Allah; “Eğer (gerçek) müminler iseniz, biliniz ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha layıktır” diyerek Allah korkusunun bütün korkulardan daha çok olmasının, imanın bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Gerçek iman sahibi sadece Allah’tan korkmalı, başkasından korkmamalıdır. Aynı zamanda bu imanın bir gereğidir. Zira fayda ve zarar veren sadece yüce Allah’tır. O’nun izni olmadan hiç kimse ne fayda ve ne de zarar verebilecek durumdadır.(Ebu’l-Kâsım ez-Zemahşarî, 1407, c. 2: 252; el-Âlûsî, 1415, c. 5: 255; İbn ’Aşûr, 1984, c. 10: 134)

Müslümanların Peygamber Efendimiz’le münasebetlerinde dikkat etmesi gereken bir görgü kuralını emreden âyetin (el-Mucâdele 58/12) amacı gerçekleştiikten sonra Müslümanlara ağır geldiği için söz konusu emri kaldıran(Kutub, 2003, c. 6: 3512), içinde istifhâm olan ve mecâzî bir mana kastedilen âyetlerden bir tanesi de aşağıdaki âyettir.

أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا

الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

vermekten çekindiniz (korktunuz) mi? Bunu yapmadığınız ve Allah da sizi affettiğine göre artık namazı kılın, zekâtı verin, Allah’a ve Resulüne itaat edin. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (el-Mucâdele 58/13)

Bazı Müslümanların sık sık Peygamber Efendimizle yalnız görüşmeleri ve bu konuda aşırıya kaçmaları Efendimiz’in kişisel, sosyal ve idari işlerinde aksamalara neden olmuştu. Bunun üzerine Efendimizle yalnız görüşmek isteyen kişilerin, kendisiyle görüşmeden önce bir sadaka vermelerini emreden âyet nazil oldu. Bu emri ilk uygulayanın Hz. Ali olduğu rivayet edilir. Bazı kişiler fakirlik korkusundan dolayı sadaka vermemek için Peygamber Efendimizle yalnız görüşmeyi bırakır. Bunun üzerine istifhâm yoluyla bu durumu onlara onaylatmaya çalışan ve onları kınayan yukarıdaki âyet nazil olur. Yani “Ey zengin olan kişiler fakirlik korkusundan dolayı sadaka vermeyip Peygamber Efendimizle yalnız görüşmeyi terk ettiniz değil mi?” demek istenmiştir. Söz konusu sadaka verme gerekliliği Müslümanlara ağır geldiği için kısa bir süre sonra bu âyetin nazil olmasıyla son bulmuştur. (Kutub, 2003, c. 6: 3512; Mevlâ Ebu’l-Fedâ’, t.y., c. 9: 406; Tantâvî, 1997, c. 14: 265)

Münafıkların iman konusunda samimi olmadıklarını belirten, aralarında hüküm vermek için Allah ve Peygambere davet edildiğinde yüz çeviren fakat lehlerinde karar verileceğini bildiklerinde koşa koşa geldiklerini ifade eden âyetlerden (en-Nûr 24/47, 48, 49) sonra içinde korku ifadesi olan ve istifhâm-ı inkârî üslubu kullanılarak onların karaktersizliğini ortaya koyan âyet aşağıda zikredilmiştir. *أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا أَمْ*

يَخَافُونَ أَنْ يَحْيِفَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَرَسُولُهُ أَلَّا أُولِيكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler yahut Allah ve Resulünün kendilerine zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zalimler kendileridir!” (en-Nûr 24/50)

Yukarıdaki âyet münafıkların başkalarıyla sorun yaşadıklarında Allah ve Resulünü hâkim olarak belirlemesinden çekinmelerinin sebeplerini istifhâm-ı inkârî üslubuyla sıralayıp sormaktadır. Fakat davayı çözmek için Allah ve Resulüne gitmemelerinin nedeni olarak sıralanan sebepleri istifhâm-ı inkârî ile red ettikten sonra gerçek sebebi açıklayarak bunların asıl sebep olmadığını pekiştirmiştir. Gerçekte bunun nedeninin, zalim olmalarından kaynaklandığını vurgulamıştır. Yani adaletin gerçekleşmesini hakkın hâkim olmasını istememelerindedir. Her durumda onların lehinde hüküm verilmesini istemeleridir. Âyette toplam üç sebep sıralanmıştır. Eğer Allah ve Resulüne gelmemelerinin sebebi ilk iki sebepten dolayı olsaydı davanın lehlerinde olduğu durumlarda da Allah ve Resulüne başvurmamaları gerekirdi. Şayet Allah ve Resulünün kendilerine haksızlık edeceği endişesinden dolayı onlara başvurmadıkları sebep olarak gösterilirse realitede böyle bir şey olmadığı için geçersiz bir sebeptir. Zira onların, Peygamber Efendimiz’in emin olmasından ve adaletinden hiç şüpheleri yoktur. (el-Âlûsî, 1415, c. 9: 387)

3. 3. Ta‘accub (Hayret etme) ve Temenni

İstifhâmın geçtiği bazı korku âyetlerinde gerçek manasında kullanılmayıp ta‘accub ve temenni anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki âyette geçen iki istifhâmın biri ta‘accub diğeri de temenni manasında kullanılmıştır. *أَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا*

الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ

حَشِيَّةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ

حَشِيَّةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ

Kendilerine, ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin, denilen kimseleri görmedin mi? Sonra onlara savaş farz kılınınca, içlerinden bir gurup hemen Allah'tan korkar gibi, hatta daha fazla bir korku ile insanlardan korkmaya başladılar da 'Rabbimiz! Savaşı bize niçin yazdın! Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen (daha bir müddet savaşı farz kılmasan) olmaz mıydı?' dediler. Onlara de ki: 'Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır ve size kal payı kadar haksızlık edilmez.' (En-Nisâ, 4/77)

Ayette geçen birinci istifhâm hemze ile yapılan, içinde hayret ve şaşkınlık anlamı taşıyan اَلَمْ تَرَ (görmedin mi?) ifadesidir. Şöyle ki: Müslümanlar üzerinde savaş farz olmadan önce bazı Müslümanlar veya münafıklar Peygamber Efendimiz'e gelerek savaş izni istemiş ve bu konuda ısrar etmişlerdir. Fakat peygamber Efendimiz onlara: “*ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin*” demiştir. Arada zaman geçip Müslümanlara savaş izni çıkıp onlar üzerine farz kılınınca içlerinden bir gurup korkudan dolayı buna itiraz ederek savaştan geri kalmaya çalıştı. Bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olur. Ta'accup ifade eden bir istifhâm ile: “Ey Muhammed bunların yaptıklarını görüp hayret etmiyor musun? Daha önce savaşmak için ısrar ediyorlardı, şimdi savaş izni çıkıp farz olunca ölüm korkusundan dolayı itiraz ediyorlar. Bu ne çelişkili bir durumdur!” diyerek onların durumu açıklanmaya çalışılmıştır.(es-Sâbûnî, 2017, c. 1: 245)

Âyetteki ikinci istifhâm ise ما (mâ) ile yapılan لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ (Savaşı bize niçin yazdın!) ifadesindeki istifhâmdır. Eğer savaştan çekinen grup bir Müslüman grubu olarak değerlendirilir ise söz konusu istifhâm temenni manası taşımış olur. Yani farz edilen emri hafifletme amacıyla söylenen bir söz olarak değerlendirilebilir. Zira bir Müslümanın Allah'ın emrine karşı itirazda bulunması ve şikâyet etmesi söz konusu olamaz. Böyle bir ifadeyi kullanmalarının sebebi ise İnsan fitratında var olan doğal korku duygusundan kaynaklanmış olabilir. Buna ölüm korkusu ve yaşama sevinci de sebep olabilir. Fakat söz konusu kişiler münafık topluluk ise Allah'ın emrine karşı itiraz olarak değerlendirilebilir. Zira münafık Allah tarafından böyle bir emrin olduğuna inanmamaktadır. Hz. Peygamberin bir iddiası olarak değerlendirmektedir.(Ebu's-Su'ûd, t.y., c. 2: 203-204; Fahrudin er-Râzî, 1420, c. 10: 144)

İçinde İstifhâm üslubu olduğu ve mecazen ta‘accub manasında kullanıldığı korku âyetlerinden birisi de kıyamet günü günahkarların ellerine amel defteri verilirken kitaba

baktıklarında hayretlerini tasvir eden aşağıdaki âyettir. *وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ*

مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا

مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظُنُّمْ رَبُّكَ أَحَدًا “*Kitap oraya konmuştur: suçluların, onda yazılı*

olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. ‘Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!’ böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.” (el-Kehf 18/49)

Yukarıdaki âyette istifhâmın içinde bulunduğu ifade *مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ (bu nasıl kitapmış!)* ifadesidir. مَا (mâ) ile istifhâm yapılmıştır. İstifham ta‘accub manası ifade etmek için kullanılmıştır. Günahkarların kitaba karşı hayret ve ta‘accuplarını dile getiren bir ifadedir.(el-Âlûsî, 1415, c. 8: 275) Âyet, günahkarların içine daldığı içler acısı durumu tasvir etmektedir. Herkesin hesap defteri ellerine verilirken günahkarların defteri de sol ellerine verilir. Mücrimler bu defteri evirip çeviriyor, inceliyor ve dünyada işledikleri günahların iğneden ipliğe kadar defterde yazılı olduğunu görüyorlar. Bundan sonra başlarına gelecek akıbetten korkmaya başlıyorlar. İnceledikçe içleri daralıyor ve canları sıkılıyor ve hayretler içerisinde; “*Vay halimize! bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!*” deyip çaresiz kalıp ne yapacaklarını bilmiyorlar. Zira bunların bir tarafa kaçması, kıvrması söz konusu değildir. Demagoji yaparak, yalan yanlış beyanatlarda bulunup yakayı kurtarma imkanları da yoktur. Böylece haksızlığa uğramadan hak ettikleri cezayı bulacaklarını biliyor ve bundan dolayı dehşete kapılıyorlar.(Kutub, 2003, c. 4: 2274)

SONUÇ

Şüphesiz ki soru sormak bilgi edinmenin önemli yollarından biridir. Arap dilinde birçok farklı edat kullanılarak soru sorulur. Her soru edatının kullanılabileceği yerler vardır. Fakat bazen, bu edatların kullanımı, muhatabından bilgi elde etmekten ziyade tevbih, takrir, nefy gibi belâgî manaları elde etmek için olur. Kur’ân-ı Kerîm’de muhatabı etkilemeye yönelik birçok soru yer almaktadır. Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’in korku ifade eden bazı âyetlerinde de istifhâm edatları kullanılmıştır. Bu çalışmanın neticesinde: Kur’an-ı Kerîm âyetleri içinde korku manasını taşıyan “havf” ve ona yakın anlamlı olan kelimelerin, türevleriyle birlikte toplam iki yüz dokuz (209) farklı yerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Korku ifadesinin geçtiği on iki (12) âyette istifham üslubu bulunmaktadır. Bazı âyetlerde iki istifhâm bulunduğu için toplamda on beş (15) yerde istifhâm yapılmıştır. Sorular doğrudan veya dolaylı olarak korkuyla ilintilidir. Hemze ile dokuz (9) yerde, mâ ile üç (3) yerde; keyfe, eyyu ve men ile birer yerde soru sorulmuştur. Bunlardan sadece bir (1) âyette istifhâm hakiki manasında kullanılmıştır. Geri kalan kısımlarda nefy, tevbih, takrir, ta‘accub ve temennî manalar kastedildiği görülmüştür. Kur’ân’da ve özellikle korku ifade eden âyetlerde istifhâmın gerçek manasında kullanılmamasının sebebi, Yüce Allah’ın her şeyi bilmesi ve dolayısıyla O’nun bilgi elde etmek için soru sorma ihtiyacı olmamasından kaynaklanmaktadır. Kurân’ın bazı âyetlerinde istifhâm edatlarının bilgi elde etme amacıyla kullanılmasının nedeni, “Yüce Allah’ın kendisinin soru sormaması, ancak başkasının sorduğu soruları aktarması” şeklinde belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abbas, F. H. (1997). *El-Belâgatu funûnuhâ ve efnânuhâ* (4. bs). Dâru'l-Furkân.
- Abbas, H. (t.y.). *En-Nehvu 'l-Vâfi* (15. bs, 1-4). Daru'l-m'ârif.
- Abdulhamid, A. M. (2008). İçinde *Mu'camu 'l-lugati 'l-'Arabiyeti 'l-mu'âsira* (1. bs, 1-4). 'Alemü'l-Kütüb.
- 'Atık, A. (2009). *'İlmu 'l-me'ânî* (1. bs). Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyi.
- Ebu Ya'kûb es-Sekkâkî, Y. b. E. B. b. M. b. A. (1987). *Miftâhu 'l-'ulûm* (3. bs). Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Ebu'l-Kâsım ez-Zemahşarî, M. b. 'Amrb. A. (1407). *El-Keşşâf 'an hakîki ğavamidi 'd-Tenzîl* (3. bs, 1-4). Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî.
- Ebu's-Su'ûd, M. b. M. b. M. (t.y.). *İrşâdu 'l-'akli 's-selîm ilâ mezâye 'l-Kitâbi 'l-Kerîm* (1-9). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- ed-Dusûkî, M. b. 'Arafa. (t.y.). *Hâşiyetu 'd-dusûkî 'alâ muhtasri 'l-ma'ânî* (1-4). el-Matba'atu'l-'Asriye.
- el-Âlûsî, Ş. M. b. A. (1415). *Rûhu 'l-me'ânî* (1. bs, 1-16). Daru'l-Kütübü'l-'İlmiye.
- el-'Askalânî, İ. H. (1379). *Fethu 'l-bârî* (1-13). Daru'l-Ma'rife.
- el-Beyzâvî, N. E. S. (Ebû M. A. b. Ö. b. M. (1418). *Envâru 't-Tenzîl ve esrâru 'te 'vîl* (M. A. el-Mer'aşlî, Ed.; 1. bs, 1-5). Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî.
- el-Hâşimî, S. A. (t.y.). *Cevâhiru 'l-Belâğa fi 'l-Ma'ânî ve 'l-Beyan ve 'l-Bedî'* (6. bs, 1-1). Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- el-Kazvînî, M. b. A. C. (t.y.). *El-İzâh fi 'ulûmi 'l-belâğa* (3. bs, 1-3). Dâru'l-Cîl.
- el-Lebedî, A. S. (1992). *Hemzetu 'l-istifhâmi fi 'l-Kurâni 'l-Kerîm*. Mektebetu'l-Vataniye.
- es-Sâbûnî, M. A. (2017). *Safvatu 't-Tefâsîr* (1-3). el-Matba'atu'l-'Asriye-Seyda.
- es-Su'aydi, A. (2005). *Buġyatu 'l-izâh li telhîsi 'l-miftâh fi 'ulûmi 'l-belâğa* (15. bs, 1-4). Mektebetu'l-Âdâb.
- eş-Şevkânî, M. b. A. (1414). *Fethu 'l-kadîr* (1. bs, 1-6). Dâru İbn Kesîr.

- eş-Şe'râvî, M. M. (1997). *Tefsîru 'ş-Şe'râvî* (1-20). Metâbi'u Ahbâru'l-Yavm.
- Fahrudin er-Râzî, E. A. M. b. Ö. b. el-Hasan. (1420). *Mefâtihu 'l-gayb* (3. bs, 1-33). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Fîyrûzâbâdî, M. (2005). İçinde *Kâmûsu 'l-muhît* (8. bs). Mue'ssesetu'r-Risâle.
- İbn Abdullah el-Uramî, M. el-Emin. (2001). *Hadâiku'r-ravhi ve'r-rayhân fî ravâbî 'ulûmi 'l-Kur'ân* (1. bs). Dâru Tavku'n-Nuhât.
- İbn 'Aşûr, M. b. T. (1984). *Et-Tahrîr ve't-tenvîr* (1-30). ed-Dâru't-Tûnisiye.
- İbn Hişâm, A. b. Y. E. M. C. (1985). *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb* (6. bs). Daru'l-Fikir.
- İbn Manzûr, M. b. M. b. A. (1414). İçinde *Lisânu'l-'Arab* (1-15). Dâru Şadr.
- Karaman, H., Özek, A., Dönmez, İ. K., Çağrıçı, M., Gümüş, S., & Turgut, A. (Ed.). (2014). *Kur'ân-ı Kerîm ve açıklamaalı meâli* (27. baskı). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kutub, S. (2003). *Fî Zilâli 'l-Kur'ân* (32. bs, 1-6). Daru'ş-Şurûk.
- Matlûb, A. (2006). *Mu'camu 'l-mustalahâti 'l-belâğiyeti ve tetavvuruhâ* (1. bs, 1-3). ed-Dâru'l'Arbiyetu li'l-Mevsû'ât.
- Mevlâ Ebu'l-Fedâ', İ. H. b. M. (t.y.). *Rûhu 'l-Beyân* (1-10). Daru'l-Fikir.
- Tantâvî, M. S. (1997). *Et-Tefsîru 'l-vasît li 'l-Kur'âni 'l-Kerîm* (1. bs, 1-15). Dâru Nahda.